משיעורי מו"ר ראש הכולל שליט"א

מצוה לקיים דברי המת ומתנת שכ"מ*

א. בגדר מצוה לקיים דברי המת

ב"ב קמ,ב האומר אם תלד אשתי זכר יטול מנה ופרש"י: מחלק נכסיו היה ומצוה לקיים דברי המת.

מצינו בראשונים שתי דרכים בבאור מצוה לקיים דברי המת, או שזו מצוה גרידא לקיים את דברי המת או שמצוה זו יוצרת קנין.

תוס' בכתובות ע שואל כיון דמצוה לקיים דברי המת אם כן מאי אהני הא דדברי שכיב מרע ככתובים וכמסורים דמו? המרדכי בבבא בתרא (הגהות מרדכי תרסז) כתב, שחילוק גדול יש בין מצוה לקיים דברי המת לבין מתנת שכיב מרע, דמצוה לקיים דברי המת אין זוכה כלל אלא שכופין את היורשים לקיים דבריו ולכן אם אמר תנו חפץ זה לפלוני והיורשים מכרו או נתנו לאחר אין לו טענה על הלוקח או המקבל, לעומת זאת במתנת שכיב מרע הרי החפץ נקנה לו במתנה זו ויוכל לחזור על הקונה או המקבל. לדרכו, התשובה לשאלת תוס' היא, שמתנת שכיב מרע זה קנין ואילו מצוה לקיים דברי המת זו מצוה גרידא.

תוס' תרצו, דמצוה לקיים דברי המת קיים רק כשהושלש הממון, ומדלא תרצו כדברי המרדכי. נראה שתוס' חולקים על המרדכי ולדרכם כתוצאה ממצוה לקיים דברי המת נוצר קנין.

ראיה נוספת להבנה זו מביא המחנ"א מהגמ' בגיטין לח,א. המשחרר עבדו עובר בעשה ואומרת הגמ' שמי שאמר בשעת מיתתו אל ישתעבדו בה כופין את היורשים וכותבים לה גט שחרור, והקשו בתוס' דיש איסור עשה דלעולם בהם תעבודו וכיצד כופין את היורשים לעבור על איסור זה? ותירצו התוס' דכיון דאסורים להשתעבד משום מצוה לקיים דברי המת פקעה בעלותם הממונית ונשאר להם רק הצד האיסורי ובמצב כזה אין איסור עשה, ומוכח אם כן שהמצוה יוצרת קנין.

בגמ' בגיטין יד,ב הולך מנה לפלוני הלך בקשו ולא מצאו. תני חדא יחזרו למשלח ותניא אידך ליורשי מי שנשתלחו, וצ"ב שהרי צוה תנו מנה לפלוני

---

* שיעור שנמסר בכולל, חורף תש"ע, נרשם ע"י אחד השומעים.

וכיצד זכו היורשים? ומבארת הגמ׳: מ״ד יחזרו למשלח סבר הולך לאו כזכי ומ״ד ליורשי מי שנשתלחו סבר שהולך כזכי. אמר ר׳ בא בר ממל דכ״ע הולך לאו כזכי ולא קשיא הא בבריא והא בשכ״מ. ובהמשך הסוגיא רב פפא אמר הא והא בבריא (והולך לאו כזכי) הא דמית מקבל בחיי נותן יחזרו למשלח הא דמית נותן בחיי מקבל - יתנו ליורשיו. וברש״י: בשעת מיתת נותן זכה בהם המקבל משום דמצוה לקיים דברי המת ואפילו היה בריא. ומכאן שהמצוה יוצרת קנין ולכן זכה המקבל ולאחר מיתתו יתנו ליורשיו.

ר׳ שמואל באר שיש מצוה ממונית - לוה ששילם ריבית למלוה יש מצוה למלוה ״וחי אחיך עמך״ להחזיר את הריבית. אם המלוה מת אין חוב על היורשים ולא מוטלת עליהם המצוה (כמבואר בגמ׳ איזהו נשך) ומבואר בשולחן ערוך (חו״מ סי׳ פב,י) שאם הלווה תובע את המלוה שהוציא ממנו ריבית קצוצה והמלוה כופר, ישבע היסת וה״ה דבמודה במקצת ישבע שבועה דאורייתא ואם זו מצוה כמו תפילין מדוע הלווה בעל דבר לתובעו לקיים מצוותו (וכי יוכל אדם לתבוע את חבירו שיקיים שבועתו?) ומכאן שבמצוה שיש לה השלכות ממוניות ישנו מעמד של בעל דבר והלווה יכול לתבוע את המלווה בבי״ד לקיים מצוותו ולהשביעו, וה״ה בהענקה ובשאר מצוות התלויות בממון.

וכמו כן מצוה לקיים דברי המת זה לא קנין אך יש זכות תביעה לקיים את דברי המת וזכות זו עוברת ליורשים וא״כ מובן מדוע יתנו ליורשיו היכא שהנותן מת בחיי מקבל דיש למקבל זכות תביעה ומורישה ליורשיו.

ב. מתנת שכיב מרע - מחלוקת הראשונים

בגמ׳ בגיטין הנ״ל באוקימתא השניה ר׳ אבא בר ממל חילק בין בריא לשכ״מ, דבבריא יחזרו למשלח ובשכיב מרע יתנו ליורשי מי שנשתלחו לו. ופרש״י שבשכ״מ האומר הולך - הולך כזכה. ובארו הראשונים ברש״י, שכשם ששכ״מ שאמר תנו גט דיינינן ליה ככתבו ותנו ה״ה הכא מחמת שנוטה למות וקשה עליו הדיבור לא אמר זכה אך זו כוונתו. ונמצא שהאוקימתא ׳הא בשכיב מרע׳ אינה בגדר מתנת שכיב מרע אלא שזה דין מסויים בשכיב מרע האומר הולך שכוונתו להולך כזכה.

תוס׳ (ד״ה הא) בארו בדברי ר׳ אבא ׳הא בשכיב מרע׳, שיתנו ליורשי מי שנשתלחו לו מדין מתנת שכיב מרע והעמידו שלמרות שמת המקבל בחיי נותן ובני המקבל נולדו לאחר מות הנותן, מאחר ומתנת שכיב מרע חלה למפרע

משעת הנתינה וכיון שבשעת הנתינה זכה המקבל, מוריש הוא את מתנתו לבניו.

הר״ן הקשה על תוס׳ מהגמ׳ בב״ב קלז נכסי לראובן ואחריך לשמעון, לדעת רבי שמעון מוציא מיד הלקוחות ולדעת רשב״ג אין לשני אלא מה ששייר ראשון ומודה רשב״ג היכא שראובן נתן מתנת שכיב מרע ששמעון מוציא מיד המקבל מתנת שכ״מ מאחר שמתנת שכיב מרע חלה לאחר מיתה וכבר קדמו אחריך.ובארו הראשונים שאחריך פירושו שכשלא יצטרך את המתנה יזכה בה הבא אחריו ולפני מיתתו כשאינו צריך את המתנה זוכה בה השני וקודמת זכייתו למקבל המתנת שכיב מרע. ומשמע שמתנת שכיב מרע חלה לאחר מיתה ולכן קדמו אחריך, אך לדרכו של תוס׳ קשה דמאחר והמתנה חלה למפרע משעת אמירתו קדמה המתנה לאחריך ומדוע מודה רשב״ג כשנתן מתנת שכיב מרע?

בתוס׳ כתוב שאפילו נולדו היורשים לאחר מיתת הנותן אין בזה חסרון של דשלבל״ע דדברי שכ״מ ככתובים וכמסורים למקבל משעת אמירת הנותן והקשה הגרע״א מדוע בכדי לצייר ציור של דשלבל״ע כתבו תוס׳ שנולדו לאחר מיתת הנותן, יכלו תוס׳ לומר שנולדו לאחר אמירתו. ובאר הגרע״א שלדעת תוס׳ אמירת השכ״מ נמשכת עד שעת המיתה, דמאחר ושכ״מ יכול לחזור ממתנתו, כל זמן שלא חזר הרי זה כאילו נמשכת האמירה ולכן העמידו תוס׳ שנולדו לאחר מיתת הנותן דאז הוי דשלב״ל וקמ״ל תוס׳ דכיון דחלה המתנה למפרע יתנו ליורשי המקבל.[1]

האור שמח (זכיה ומתנה ט,יג) והמנחת חינוך (מצוה רפ) הביאו ראיה ליסוד המובא בדברי תוס׳ מהירושלמי פאה (ג,ו). נחלקו רב ורבי יוחנן בשכיב מרע שכתב לזה וחזר בו ממתנתו הראשונה וכתב לשני, רב אמר שאינו יכול לחזור בו ורבי יוחנן אמר שיכול לחזור בו. היה רבו הראשון כהן והשני כהן והשלישי ישראל (הכהן הראשון נתן עבדו במתנת שכ״מ לכהן השני ולאחר מכן חזר בו ממתנתו הראשונה ונתנו לישראל השלישי) לדעת רב יכול העבד לאכול בתרומה דבין ימות ובין יבריא הרי הוא עבד כהן ואוכל בתרומה

[1] הגרע״א הסתפק בשכיב מרע שאמר יטול פלוני פירות דקל שלא באו לעולם דקיי״ל דכל דליתא בבריא ליתא במתנת שכ״מ מה הדין אם בשעת האמירה לא היו הפירות בעולם ובאו לעולם לפני מיתתו האם בכי האי גוונא חלה המתנה. וצדד בפשטות לומר שבעינן שיהיו הפירות בעולם בשעת האמירה דהאמירה היא מעשה הקנין. ומדברי התוס׳ הנ״ל מוכח דהאמירה נמשכת וכל עוד שבאו לעולם לפני מיתתו תחול המתנה ונשאר בזה בצ״ע.

ולדעת רבי יוחנן אינו יכול לאכול בתרומה, דכיון שחזר ממתנתו נמצא שניתן במתנה לישראל. הכל מודים שאם היה רבו הראשון ישראל אינו אוכל בתרומה שמא יבריא.

מבואר שלדעת רבי יוחנן מאחר שחזר ממתנתו לא יאכל והרי עד שימות האדון הרי הוא עבד כהן דמתנת שכיב מרע חלה לאחר מיתה ומדוע כבר מעתה לא יאכל? ומכאן מוכח שהמתנה חלה למפרע משעת אמירתו ולכן מיד לאחר האמירה אסור בתרומה.[2]

בנוסף, הכל מודים ברבו הראשון ישראל שלא יאכל שמא יבריא ומשמע שאי לאו החשש היה אוכל בתרומה מיד והרי המתנה לא חלה עד לאחר מיתה? גם מכאן מוכח שהמתנה חלה למפרע ולכן אי לאו החשש שמא יבריא היה אוכל בתרומה מיד.

ג. חזרה במתנת שכיב מרע

האו"ש מביא מחלוקת ראשונים בדין שכיב מרע שנתן מתנה ובשעת הנתינה שתק המקבל, האם יכול המקבל לחזור בו לפני שמת הנותן. הרמב"ם בזכיה ומתנה פ"ט הי"ד כתב ששכ"מ שנתן מתנה ובשעת הנתינה שתק המקבל, שוב אין המקבל יכול לחזור בו.

הנמו"י ביש נוחלין מביא תוספתא "דייתיקי עד שלא זכה בה בין הוא בין אחר יכול לחזור בה משזכה בה אינו יכול לחזור בה" ומבאר הנמו"י משזכה בה – שידע ושתק ומסתברא דוקא בששתק אחר מיתה אבל מחיים דאינה חלה מתנת שכיב מרע אפילו שתק יכול לחזור בו.

ולכאורה בכל קנין לאחר ל', בתוך ל' יכולים הצדדים לחזור בהם ומה הסברא לומר שאם שתק שוב לא יוכל לחזור? מבאר קצוה"ח בסי' רמה על פי מחלוקת הראשונים שהובאה לעיל, דהרמב"ם כתוס' שהמתנה חלה למפרע ולכן אם שתק אינו יכול לחזור והנמו"י סובר כרשב"א ור"ן שמתנת שכ"מ חלה לאחר מיתה והוי כקנין לאחר ל' ולכן יכול לחזור.

---

[2] וכתב המנ"ח שהוכחה זו ניתן לדחות דאולי לא יאכל שמא בשעת אכילתו ימות רבו ותליא במחלוקת אביי ורבא בגיטין כח לגבי שמא ימות.

ד. מתנת שכיב מרע כירושה- ישוב קושית הר״ן

קצוה״ח בסי׳ קכה באר את דברי התוס׳ בגיטין הנ״ל על פי הגמ׳ בב״ב קמז,ב: אמר רבא אמר רב נחמן שכ״מ שאמר ידור פלוני בבית זה יאכל פלוני פירות דקל זה לא אמר כלום והגמ׳ מקשה למימרא דסבר רב נחמן מילתא דאיתא בברי איתא בשכיב מרע מילתא דליתא בברי ליתא בשכיב מרע והאמר רבא אמר רב נחמן שכ״מ שאמר הלואתי לפלוני הלואתו לפלוני ואע״ג דליתא בברי? ותירץ רב פפא הואיל ויורש יורשה ובארו שם תוס׳ דלא בעי הגמ׳ לומר דאיתיה בברי אלא שכיון שיורש יורשה יש כח לשכיב מרע ליתנה, דמתנת שכיב מרע כירושה היא. גם רשב״ם במקום הביא מהגמ׳ לקמן בדף קמט דמתנת שכיב מרע כירושה שויוה רבנן, וא״כ מבואר דבמת מקבל בחיי נותן כתבו תוס׳ דיתנו ליורשיו דיש במתנה זו תורת ירושה ודיני ירושה והרי הוא יורש בקבר ומוריש את המתנה לבניו. ונמצא דביאור דברי התוס׳ שאמרו שלאחר מיתתו חלה המתנה למפרע משעת אמירתו הוא דבשעת אמירתו חל על המקבל דין יורש במתנה זו ומאחר ובשעת האמירה חי המקבל מיד חל עליו דין יורש וגם אם מת בחיי הנותן ונולדו בניו לאחר מות הנותן הרי הוא יורש ומוריש.

ולפי זה מתורצת קושית הר״ן על תוס׳ מאחריך לפלוני שכן הר״ן הקשה מדוע במתנת שכיב מרע קדמו אחריך והרי לפי תוס׳ המתנה חלה למפרע משעת האמירה ולכאורה קדמה המתנה לזכיית אחריך.

אולם, אם הגדר הוא שבשעת המתנה חל על המקבל דין יורש אזי דין ירושה זה יתממש על הממון שיהיה ברשות הנותן בשעת מיתתו ומכיון שאחריך זכה בממון טרם מיתתו של מקבל המתנה הראשון, לא נכללה המתנה בנכסים אותם הוא מוריש ומובן שפיר לשיטת התוס׳ מדוע לכו״ע במתנת שכיב מרע קדמה אחריך.